

Catalunya com a frontera marítima. La defensa de la costa catalana i les guerres contra França, 1652-1668

ANTONIO ESPINO LÓPEZ*
Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

En el present treball ens proposem analitzar la importància de la defensa marítima durant els conflictes que va viure Catalunya entre el 1652 i 1678. Si la presència de l'Armada ajuda a entendre la recuperació de Barcelona per les armes reials del 1651-1652, la manca de la mateixa afectaria l'estratègia defensiva feta per la Monarquia Hispànica a Catalunya en les següents guerres, quan els virreis del Principat havien de plantejar una nova frontera militar i, en particular, tenir cura, en la mesura de les possibilitats econòmiques, de la disposició defensiva de les places marítimes situades al nord de Barcelona: Roses, Cadaqués i Palamós. Hem tingut especialment en compte la importància de la presència de diverses esquadres de galeres als ports catalans aquells anys i la seva interacció amb la societat del Principat.

Paraules clau: Catalunya, Segle XVII, Marina de Guerra, Defensa, Monarquia Hispànica.

Resumen

En el presente trabajo nos proponemos analizar la importancia de la defensa marítima durante los conflictos que vivió Cataluña entre 1652 y 1678. Si la presencia de la Armada ayuda a entender la recuperación de Barcelona por las armas reales en 1651-1652, la carencia de la misma afectaría la estrategia defensiva desarrollada por la Monarquía Hispánica en Cataluña en las siguien-

* Voldria agrair l'ajuda rebuda per part del *Ministerio de Economía y Competitividad*, HAR2014-57279-P: *Conflictos religiosos y conflictos político-bélicos en tierras de frontera. El caso de la nueva frontera catalana, 1635-1789*.

tes guerras, cuando los virreyes del Principado tenían que plantear una nueva frontera militar y, en particular, tener cuidado, en la medida de las posibilidades económicas, de la disposición defensiva de las plazas marítimas situadas al norte de Barcelona: Roses, Cadaqués y Palamós. Se ha tenido especialmente en cuenta la importancia de la presencia de varias escuadras de galeras en los puertos catalanes aquellos años y su interacción con la sociedad del Principado.

Palabras clave: Cataluña; Siglo XVII; Marina de Guerra; Defensa; Monarquía Hispánica.

Abstract

At the present work we propose us to analyse the importance of the maritime defence during the conflicts that lived Catalonia among 1652 and 1678. If the presence of the Navy aid at understanding Barcelona's recovery for the royal arms at 1651-1652, the lack of the same would affect the defensive strategy developed by the Spanish Monarchy in Catalonia at the following wars, when the viceroys of the country had to pose a new military border and, in particular, go carefully, at the measure of the economic possibilities, of the defensive willingness of the maritime garrisons situated at Barcelona's north: Roses, Cadaqués and Palamós. It has had especially at account the importance of the presence of several esquadres of galleys at the Catalan ports those years and his interaction with the society of the country.

Keywords: Catalonia, XVIIth Century, Navy, Defense, Hispanic Monarchy.

És notòriament injust l'escàs interès que ha suscitat el paper de la marina de guerra en el transcurs dels conflictes produïts en el front català en la segona meitat del segle XVII.¹ Si per a la recuperació de

1. Antonio ESPINO, «La presión de la armada francesa sobre los reinos de la Corona de Aragón durante el reinado de Carlos II, 1665-1700», *Revista de Historia Naval*, 86 (2004), pp. 7-28. *Idem*, «El Mediterráneo en la estrategia aliada durante la Guerra de los Nueve Años, 1689-1697», a *El Mediterráneo: hechos de relevancia histórica-mili-*

celona per les armes reals a l'octubre del 1652 va ser, sens dubte, clau l'esforç marítim realitzat,² en els següents setges patits per la Ciutat Comtal aquelles dècades sempre va triomfar l'exèrcit no només competent per les seves tropes de terra (i la seva artilleria de batre), sinó també pel seu desplegament marítim, com va ocórrer el 1697 amb el del duc de Vendôme,³ o el 1705 amb l'enorme armada dels aliats (i les tropes desembarcades).⁴ És significatiu que l'absència de suficients unitats de

tar y sus repercusiones en España. V Jornadas Nacionales de Historia Militar, Universidad de Sevilla, Sevilla, 1998, pp. 681-694. Matthieu BONNERY, «Les opérations navales en Méditerranée (1672-1697): une lutte européenne au détriment de l'Espagne», a Entre Clío y Casandra. Poder y sociedad en la Monarquía Hispánica durante la Edad Moderna. Cuadernos del Seminario Floridablanca, 6 (2005), pp. 189-210.

2. Encara el 1667 el marquès de Mortara recordava com «estando amenazados todos los puertos y plazas marítimas por la gran armada de franceses, no queda otro recurso para socorrerlas que el de las galeras poniendo a V. M. presente lo que en Tarragona y en otras muchas partes obraron introduciendo socorros en la guerra pasada de Cataluña a vista de poderosas armadas pudiéndolo executar porque éramos superiores en galeras a los enemigos». Archivo General de Simancas (AGS), Guerra Antigua (GA), llig. 2134, consulta del Consejo de Guerra (CG), 4/VI/1667. Com recorda Davide Maffi, la Monarquia Hispànica va poder organitzar una flota, hereva de la que ajudà a mantenir a Nàpols sota control hispà el 1647-1648, de 33 vaixells de guerra i 22 galeres, a més de 80 unitats de transport, el 1650 per a la recuperació dels Estats dels Presidis de la Toscana, ocupats per França el 1646. Una Part d'aquestes unitats anaren posteriorment a servir a la costa catalana. Davide MAFFI, *En defensa del Imperio. Los ejércitos de Felipe IV y la guerra por la hegemonía europea (1635-1659)*, Actas, San Sebastián de los Reyes, 2014, p. 118.

3. Martine ACERRA, José MERINO, Jean MEYER, Michel VERGE-FRANCESCHINI, *Les marines de guerre européennes XVIIe- XVIIIe siècles*, Economica, Paris, 1998. Jean PETER, *Les artilleurs de la Marine sous Louis XIV*, Economica, Paris, 1995.

4. Josep SANABRE, *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía europea*, Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona, 1956. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores, 1652-1679. El papel de don Juan de Austria en las relaciones entre Cataluña y el gobierno central, 1656-1679*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1983. Antonio ESPINO, *Catalunya durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, Monografies Manuscrits n° 5, Bellaterra, 1999.

combat i de transport durant el bloqueig del 1713 per part del duc de Pòpuli va allargar la resistència barcelonina fins a setembre del 1714, quan el setge només es va iniciar al juny d'aquest últim any. Com comprovarem a les properes pàgines, la nostra intenció serà realitzar una primera aproximació a una temàtica que requerirà, en el futur, recerques de major importància, ja que la documentació corresponent a revisar, bàsicament dipositada en l'Arxiu General de Simancas, encara que no només en aquest centre, és ingent i amb prou feines ha estat explorada des del treball seminal de C. Fernández Duro i alguns altres autors.⁵ El període triat aniria de la recuperació de Barcelona a les darreries del 1652 i fins al final de la guerra de Devolució amb el tractat d'Aquisgrà el 1668. Unes dècades impregnades d'un fort bel·licisme i en les quals analitzarem com l'estratègia defensiva hispana a Catalunya passaria pels intents a la desesperada de millorar les que podríem considerar, a part de Barcelona, les principals places marítimes: Roses, Cadaqués i Palamós.

1. Una guerra massa llarga, 1652-1659

Quan a l'octubre del 1652 el duc d'Olífas i Mortara estava redefinint les necessitats militars de la Monarquia a Catalunya, no va dubtar a assenyalar-li a Felip IV la conveniència de comptar com a mínim amb una flota estable de dotze galeres a Catalunya, amb els ports de Barcelona, Palamós i Cadaqués com a base, ja que la resta de les unitats, ja fossin galeres o vaixells, haurien de tornar a Cadis o a Nàpols.⁶ Aviat es va evidenciar que tals forces marítimes no van poder romandre

5. Cesáreo FERNÁNDEZ DURO, *Armada Española desde la unión de los reinos de Castilla y Aragón*, vol. V, Museo Naval, Madrid, 1973. Francisco-Felipe OLESA, *La organización naval de los Estados Mediterráneos y en especial de España durante los siglos XVI y XVII*, Naval, Madrid, 1968.

6. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Consell d'Aragó (CA), llig. 263/1, Mortara a Felip IV, 26/X/1652.

en aigües catalanes, ja que a l'octubre del 1653 el nou virrei, don Joan Josep d'Àustria, quan va plantejar l'oportunitat de recuperar la plaça de Roses, ho va fer amb la condició de comptar amb forces marítimes suficients per a aquesta expugnació, d'aquí la importància que els navilis i les galeres de Sicília tinguessin suficients bastiments (els primers tenien subministrament fins al dia 10 de novembre i les segones fins al 15 de novembre). És més, don Joan va intuir el que podia passar: que aquests vaixells haguessin de marxar a la recerca de subministraments, fet que provocaria una situació compromesa en quedar-se la badia de Roses sense guàrdia per mar mentre s'operava per terra, la qual cosa era inadmissible. També s'havien d'enviar des de Cadis alguns vaixells, eixàrcies i vaixells *longos* per a aquella operació. Quant a tropes, de l'Armada creia don Joan que només podria comptar amb uns vuit-cents homes, ja que quan es van desembarcar a Blanes i es va fer la mostra n'hi havia uns mil i es devien haver perdut a l'entorn dels dos-cents entre escapolits i malalts; a més es contemplava deixar els vaixells en el port però gairebé sense personal per defensar-los. Don Joan, que només va aconseguir mobilitzar 6.200 infants i amb prou feines 1.500 efectius de cavalleria, tres-cents d'ells de molt baixa qualitat, també va saber que tenia molt difícil intentar alguna cosa contra Roses, «plaza marítima tan regular, bien fortificada y acabada de socorrer». Així que va deixar córrer l'oportunitat de prendre-la.⁷

L'operació fallida contra Roses és, al nostre judici, molt important perquè és un símptoma: a Catalunya amb prou feines hi havia diners per a la guerra ofensiva; per aquest motiu les operacions conjuntes entre l'exèrcit de terra i l'Armada, a les quals tant rendiment els treia França, amb prou feines si es van plantejar en el cas hispà. És més, sense prou gra per passar l'hivern (el subministrament de blat arribat de Sardenya

7. ACA, CA, llig. 263/1, còpia de carta de don Joan a Felip IV, 20/X/1653. Un vaixell francès carregat de blat per a Roses va ser atrapat a Blanes, a on una tempesta el va fer arribar. D'aquí les notícies sobre l'aprovisionament, excel·lent, d'aquella plaça. ACA, CA, llig. 263/1, consulta del CA, 26/XI/1653.

i Sicília només assegurava existències fins al gener del 1654), don Joan es va plantejar fer hivernar les tropes de l'Armada lluny de Catalunya, a La Rioja i l'Aragó, per evitar sobrecarregar amb allotjaments de soldats a la castigada pagesia catalana (que suportava les càrregues de la guerra des del 1639).⁸

Com cada primavera, al maig del 1654 don Joan va sol·licitar l'arribada de galeres i vaixells a Catalunya, indispensables per al transport de tropes i subministraments cap als ports del nord, Palamós i Cadaqués, des d'on es proveïen amb facilitat les tropes que es cuidaven de protegir Girona i l'Empordà. De fet, només el 17 de juny van arribar sis galeres de Nàpols amb vuit-cents homes. Però don Joan sobretot mostrava el seu recel sobre notícies com l'arribada a Roses de dos navilis francesos carregats de bastiments, una nova que semblava confirmar els seus informes sobre la base de Toló, on es preparaven vuit navilis de guerra i fins a dotze mercants que s'havien embargat per transportar mitjans de guerra a Roses per a l'exèrcit de França. Com confessaria a l'agost, el seu principal temor, pel que fa a l'armada de Toló, era que intentessin els francesos expugnar una plaça com Tarragona,

porque además de tener muy flaca guarnición, está abierta la muralla por muchas partes, desechas las estacadas y la artillería en tierra, y siendo el enemigo dueño de la campaña con armada en la mar, y qué comer en el país (como es cierto lo hallará), no sería muy imposible que le penetrase a hacer una operación tan grande y tan fácil si sabe el estado de aquella plaza.

El problema afegit era la falta de tropes, doncs si volia reforçar l'escassa guarnició de Tarragona (amb prou feines hi tenia dos-cents homes) només podia ser a costa de treure-les de Girona o de Barcelona, la qual cosa era inacceptable. D'altra banda, també estaven en perill Cadaqués i Palamós, on sempre va haver-hi molt poca guarnició, però la seva situació no era tan extrema perquè, en cas de necessitat, es podia

8. ACA, CA, llig. 263/1, consulta del CA, 26/XI/1653.

portar per mar (si es comptava amb galeres suficients, és clar). L'única notícia positiva aquells dies va ser que les galeres i un bergantí havien atrapat aquelles dates quatre embarcacions de pirates barbarescos, de manera que cent seixanta esclaus anirien a remar a les galeres.⁹

En la campanya del 1655, i per a dolor de don Joan, abans de rebre l'armada hispana ja s'havia previngut la francesa. En la badia de Roses, informava un atribolat virrei, el 19 de maig s'hi trobaven sis galeres, set navilis i tres sageties de França, i segons el seu pronòstic el seu objectiu seria Cadaqués, si bé la resta de la Marina (fins a Blanes) des d'aleshores estaria a les seves mans, de manera que no sabia d'on treure alguns bagatges per a trànsits i on allotjar a part de la cavalleria si sortia aquesta a campanya (un dels mals de no dominar tot el territori possible a Catalunya); tampoc seria molt factible enviar ajuda cap a Girona per mar, una circumstància que encara era més seriosa. Certament, els francesos van posar setge a Cadaqués, on a finals de maig ja no van poder entrar uns bergantins de suport enviats per don Joan per tenir presa la boca del port. En aquells dies, les esperances del virrei se centraven en l'arribada de les galeres d'Itàlia (i de les tropes que portaven).¹⁰ De fet, davant l'absència de risc,¹¹ i atès que els designis de França aquell estiu eren devastar l'Empordà i pressionar cap a la muntanya (en direcció a Besalú i Bàscara), fins a cinc galeres de França havien arribat a Sardenya per activitats pròpies del corsarisme, però d'allà en va arribar una de

9. ACA, CA, llig. 263/1, consultes del CA, 6-19/V/1654. ACA, CA, llig. 304/76/1, còpia de carta de don Juan a Felip IV, 26/IX/1654. Narcís FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, Joseph Llopis, Barcelona, 1709, vol. III, p. 334.

10. ACA, CA, llig. 263/1, consulta del CA, 25-29/V/1655. ACA, CA, llig. 401, don Juan B. Arespacochaga, secretari de don Joan Josep d'Àustria, a don Diego de Sada, secretari del Consell d'Aragó, 29/V/1655.

11. Don Joan reclamà a l'agost l'arribada de l'armada de Nàpols per a la defensa de la costa catalana, però aquell any havia anat a socórrer Milà donat que els francesos havien atacat fort per allà i no s'esperava la seva armada a les costes catalanes després de l'atac a Cadaqués. Un error. AGS, Estat, llig. 2672, consulta del Consejo de Estado (CE), 28/VIII/1655.

les hispanes que va donar notícies sobre que alguna o algunes s'havien perdut (hi havia restes en l'aigua); notícia que alguna altra embarcació va semblar poder confirmar segons don Joan. Però la campanya no havia acabat, i al setembre des de Mataró es va informar de la presència de vint-i-sis veles que, poc després, es confirmava que eren de França i es dirigien a Palamós, on també s'acostava el príncep de Conti amb les seves tropes per bloquejar aquesta plaça. Palamós era l'únic port que li quedava a Felip IV per defensar la Marina, i si era capturat també estaria en perill Hostalric, l'única plaça que oferia una mica de suport a Girona, i tancava el camí reial cap a Barcelona. El Consell d'Estat, davant la demanda de don Joan de disposar de les tropes de l'Armada (les galeres de Nàpols i Sicília, en realitat), va ordenar al marquès de Bayona, qui les dirigia, que si topava amb l'armada enemiga a l'altura de les illes Medes busqués el combat, però si no era així li havia de cedir a don Joan les tropes embarcades. De fet, el marquès de Bayona va assenyalar que només podria desembarcar cent cinquanta homes dels tres-cents cinquanta que portava, però abans que es produís una altra contingència va ocórrer una altra cosa. Mentrestant, el 19 de setembre, el príncep de Montesarco en una galera napolitana va aconseguir forçar el bloqueig naval de Palamós i va portar a aquesta plaça subministraments i alguns artillers. El 21 s'aixecava el setge de la plaça gràcies a la presència de l'armada hispana (vint vaixells i tretze galeres, segons Feliu de la Peña, qui assegurà que la francesa portava trenta vaixells). L'1 d'octubre es va produir una batalla naval enfront de Barcelona entre les dues armades, perden els francesos dos navilis, mentre les naus espanyoles van haver de retirar-se cap a Cartagena per a recuperar-se de les seves ferides; les franceses no van tornar-se a veure, de manera que es pressuposava que havien d'haver partit cap als seus ports. La flota hispana va tornar poc més tard per patrullar les aigües catalanes i a finals d'octubre van ajudar a recuperar el castell de Begur.¹²

12. ACA, CA, llig. 263/1, consulta del CA, 17/VII/1655. ACA, CA, llig. 401,

La contingència que assenyalàvem és que el marquès de Bayona va al·legar que si cedia els seus homes al virrei de Catalunya no tindria bastiments suficients per aguantar al seu retorn del front si es reembarcaven pel 15 de desembre. Aquest extrem, que don Joan va confirmar en una carta del 30 d'octubre per al Consell d'Estat, va fer que aquest sol·licités a Felip IV la seva tornada immediata a Itàlia, si bé al novembre don Joan va escriure novament sol·licitant que els virreis de Sicília i Nàpols concertessin amb homes de negocis de Barcelona, abans de cada campanya, crèdit suficient com perquè es pogués donar menjar a les galeres de tots dos regnes al final de la campanya ja que era, quan més apressaven les necessitats de bastiments. És a dir, al final de la campanya, amb prou feines si quedava alguna cosa per donar-los menjar dels contractes de grans signats (que gairebé sempre van ser escassos; en el *asiento* del 1655 signat per P. de Aguerri, aquest es va queixar que se li devien 235.294 rals).¹³

Una notícia de la primavera del 1656 demostra, creiem, que la falta d'iniciativa en la guerra marítima va restar moltes possibilitats en aquell conflicte. El nou virrei de Catalunya, marquès d'Olías i Mortara, va enviar dos bergantins a atacar les barques franceses que portaven subministraments a Roses procedents del riu de Narbona. Les van prendre, i van portar la seva càrrega a Palamós: quatre-cents sacs de farina, seixanta de blat i els mateixos de mill. Però, a part d'aquests efectius, tot indica que les úniques unitats marítimes que van arribar a Barcelona van ser les galeres de Sardenya del duc de Tursis, que van portar sis-cents homes de Màlaga a la Ciutat Comtal al juliol, quan el virrei Mortara va sol·licitar que es quedessin en aigües catalanes. Alguna cosa va aconseguir, ja que vigilant constantment el contrari perquè

don Juan B. Arespacochaga a don Diego de Sada, 11-18/IX/1655 i 2-9/X/1655. ACA, CA, llig. 263/1, consulta del CA, 22/IX/1655. AGS, Estat, llig. 2672, consulta del CE, 2/X/1655. FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, III, pp. 337-339.

13. AGS, Estat, llig. 2672, consultes del CE, 30/X/1655, 28/XI/1655 i 17/XI/1655. ACA, CA, llig. 403, Mortara a Felip IV, 20/V/1656.

no prengué Girona o Palamós, Mortara es va dirigir fins a aquesta darrera ciutat en la galera capitana del duc de Tursis (a inicis de setembre) per a, des d'allà, concentrar totes les seves forces a Girona. Però a Tursis no li acabaven d'agradar aquelles maniobres de Mortara, ja que des de Sant Feliu de Guíxols, on es trobava amb dues galeres, va escriure al Consell d'Estat, al setembre, informant de com el virrei de Catalunya havia fet desembarcar la xusma de la galera enviada a Palamós perquè treballés en les seves fortificacions, malgrat trobar-se «muy enferma i flaca». En general, es queixava que la costa catalana estava molt deixada i mancada de tot a nivell defensiu, una informació que, al seu torn, va servir al Consell d'Estat per reclamar a Felip IV que tots els mitjans marítims disponibles s'enviessin a Catalunya.¹⁴

El juliol del 1657, de les tres galeres que es disposava al servei a Catalunya només en quedava una, i el virrei Mortara es queixava una vegada més del perill de perdre una plaça marítima de la importància de Palamós. La Junta de Guerra d'Espanya en va demandar quatre per a la costa catalana, mentre l'intent de França de fer plaça d'armes a La Bisbal tenia com a intenció tancar la sortida al mar de Girona. Felip IV va assegurar a mortara que s'enviarien dues galeres amb els quatre-cents homes previstos que des de Màlaga havien de passar a Catalunya. Els temors de Mortara es van confirmar quan escrivia, a primers d'agost, que els francesos es trobaven a mitja llegua de les muralles de Palamós i cada dia hi havia escaramusses davant les seves muralles; a més els francesos esperaven fins a dos mil homes que es trobaven entre Narbona i Leucata per engrossir les seves files, amb els quals «podrá obrar a medida de su gusto, pues me hallo sin infantería ni medios ningunos para oponérmele ni para hacer la menor defensa del mundo [...]». Però l'objectiu de França aquella campanya no era Palamós, sinó inquietar Barcelona ni més ni menys, ja que al setembre havien acumulat fins

14. ACA, CA, llig. 403, Mortara a don Diego de Sada, 25/V/1656, 20-29/VII/1656 i 2-9/IX/1656. AGS, Estat, llig. 2673, consulta del CE, 28/IX/1656.

a prop de vuit mil efectius entre Blanes i Arenys de Mar, baixant més tard fins a Granollers, encara que poc després el rival va girar cua amb les seves tropes cap a l'interior, en direcció a Vic. Què hagués passat si França hagués disposat d'una armada aquella campanya ningú no ho podrà saber, doncs encara el 29 de setembre no havien arribat els reforços de tropes en les galeres de Tursis. Mortara va viatjar fins a Blanes, on va desembarcar per assistir, el més aviat possible, a Hostalric, Girona i Palamós, tres places en perill en aquell moment. No obstant això, la campanya acabaria molt tard, ja al desembre, però sense majors contratemps de pes.¹⁵

Tursis només va arribar a Barcelona a l'octubre del 1657 amb una mica més de quatre-cents homes per a l'exèrcit de Mortara; potser amb ànim de compensar-li pels seus desvetllaments, encara que tardans, Felip IV li va concedir, al febrer del 1658, tots els presoners francesos que haguessin atrapat els corsaris mallorquins per reforçar la xusma de les seves galeres, així com tots els condemnats a galeres dels regnes de la corona d'Aragó. Mortara no va deixar passar l'ocasió de queixar-se d'algunes coses, de manera que va comentar, amb alguna acritud, el fet de tenir ordre d'embarcar els condemnats a galeres que hi hagués al Principat només en la capitana de Sardenya, quan feia dos anys que no apareixia, explicant als condemnats, uns vuit o deu, la pena a la qual els havien sentenciat des del moment en què es va pronunciar la mateixa. Mortara va demanar permís perquè aquells homes s'embarquessin en qualsevol galera que es trobés «[...] en este puerto de España», és a dir Barcelona. Fora d'aquestes discussions, el perill real eren els catorze vaixells que França disposava aquell any a Toló, als quals s'hi podia unir un nombre similar d'unitats angleses (Mazarino s'havia aliat

15. AGS, GA, llig. 1895, consulta de la JGE, 20/V/1657. ACA, CA, llig. 311/16, consulta del CA, 17/VII/1657. ACA, CA, llig. 404, Mortara a Felip IV, 2/VIII/1657; Mortara a don Cristóbal Crespí de Valldaura, vicecanceller del CA, 2/IX/1657; don Agustín de Coca, secretari del virrei, a don Diego de Sada, 22-29/IX/1657; Mortara a don Diego de Sada, 30/IX/1657.

amb l'Anglaterra d'Oliver Cromwell el 1657). Per això, a l'agost Mortara va sol·licitar al duc de Tursis cinc o sis de les seves galeres de Sardenya perquè anessin a córrer la costa fins al port de Cadaqués per intentar impedir que arribessin queviures i tropes per mar amb tanta facilitat als francesos.¹⁶ Ni l'armada francesa va actuar aquell any a la costa catalana, ni Felip IV volia allargar més la lluita el 1659 (entre maig i juliol, és a dir, a inici de la campanya, es van signar unes treves pel front català), de manera que la situació es va lliscar cap a la pau al novembre d'aquest any.

2. Com desaprofitar una pau, 1659-1668

Des de la pau dels Pirineus del 1659, la malparada monarquia de Felip IV, que encara pugnaria per la submissió de Portugal fins al 1668, va tenir una oportunitat per millorar la situació defensiva d'alguns dels seus punts neuràlgics com era Catalunya (juntament amb els Països Baixos i Milà). Fins a l'inici de la guerra d'Holanda a finals del 1673, una pau inestable (de fet, va haver-hi guerra en 1667-1668) va presidir aquells anys a causa de la política cada vegada més agressiva de França. La millor fórmula per preparar-se per a les futures agressions franceses era invertir tots els diners possibles a millorar les fortificacions catalanes, sense oblidar-se de ports com Palamós, Cadaqués o Sant Feliu de Guíxols, tots ells importants, com hem anat veient, en el transcurs de les campanyes. Però van arribar molt pocs diners a Catalunya.

Ja al gener del 1660 el virrei Mortara havia traçat plans per millorar les defenses –i les guarnicions– de places com Roses, on hauria de situar quatre-cents homes, Cadaqués i Palamós, on haurien d'haver-hi vuitanta efectius a cadascuna, a més de fortificar Figueres. A Roses, per exemple, al juny del 1661 el seu governador va escriure a Mortara

16. AGS, Estat, llig. 2675, consultes del CE, 28/IV/1658 i 9/VII/1658. ACA, CA, llig. 312, Mortara a Felip IV, 6/VII/1658. ACA, CA, llig. 313, consulta del CA, 4/VIII/1658. ACA, CA, llig. 406, don Agustín de Coca, secretari del virrei Mortara, a don Diego de Sada, 3-10/VIII/1658.

informant que només tenia els oficials vius de dos terços i set soldats de guarnició, amb els quals no podia fer les guardes ni cobrir les muralles, amb la qual cosa només la porta del castell tenia vigilància. Molt poc es va fer en els següents anys, ja que el nou virrei de Catalunya, marquès de Castelrodrigo, es va queixar al juliol del 1663 de no tenir diners per treballar en les defenses de la Marina, com a Roses –on només hi havia cent quaranta homes de guarnició–, Cadaqués o Palamós. I es lamentava: «aquí [Cataluña] va acabándose la gente [del ejército] con fugas y muertes de pura necesidad».¹⁷ El remei per a la manca de tropes a Catalunya es demorava en altres ocasions per l'absència de galeres disponibles per al seu transport; així va ocórrer al febrer del 1664, quan el Consell de Guerra va sol·licitar al rei l'enviament de 10.000 rals per l'embarcament urgent a Màlaga de dos-cents homes amb destinació a Barcelona, perquè hi estaven detinguts per falta de galeres. A més, s'havien d'enviar altres 20.000 rals per completar una lleva per a Maó, uns diners que en part ja s'havia gastat en mantenir a les tropes per a Barcelona, que portaven massa temps a Màlaga. Les llesves a Màlaga es justificaven perquè hi havia en aquella ciutat molta gent «ociosa y mal entretenida».¹⁸

Quan Vicente Gonzaga es va fer càrrec del virregnat català, en un dels seus primers informes detectava la necessitat de millorar les defenses de Cadaqués, per a ell el millor port de la zona, encara que tampoc descartava millorar Palamós. De fet, al maig del 1664, Gonzaga va dir que posseïa informes del mal estat dels ports de Palamós i Barcelona, per la qual cosa era necessari netejar-los perquè les galeres reals comp- tessin amb aquells refugis tan necessaris. Ja el 17 de maig, don Vicente havia demanat al rei que s'empressin 400.000 rals en quatre anys per a la neteja de sorres del port de Barcelona, mentre que la pròpia Ciutat

17. AGS, GA, llig. 1958, consulta del CG, 5/VI/1661. AGS, GA, llig. 1954, Mortara a Felip IV, 11/I/1660. AGS, GA, llig. 2028, Castelrodrigo a don Diego de la Torre, secretari del Consell de Guerra, 14/VII/1663.

18. AGS, GA, llig. 2052, consulta del CG, 6/II/1664.

proposava que fossin 10.000 les lliures (100.000 rals) que anualment s'empressin en aquella tasca.¹⁹ Però molt aviat, quan Gonzaga va revisar la necessitat d'enviar tropes a Catalunya el 1665, tornaven a saltar les alarmes: a la plaça de Roses es necessitaven cinc-cents homes i només n'hi havia cent setanta-tres; a Palamós n'eren necessaris tres-cents i només hi havia efectius quaranta-vuit; a les illes Medes, des d'on s'albirava l'arribada de la flota francesa, Gonzaga hi volia tenir vint homes, però aquells dies n'hi havia amb prou feines quatre en servei, i a Cadaqués se'n necessitava un centenar i només en quedaven vint-i-tres. Sens dubte, les notícies que aquell estiu els francesos van mobilitzar una flota de vuit navilis i onze galeres amb dos mil soldats embarcats, a part de les seves tropes habituals, en principi per anar contra Berbería, van servir perquè el Consell d'Aragó intentés arrencar un compromís major envers les fortificacions inacabades de Catalunya (a Roses, Gonzaga havia acabat un revellí, però poc més s'hi havia fet). Però de l'enviament d'una flota de guerra al Principat ningú no en va parlar.²⁰

De totes maneres, el Consell d'Aragó es va preocupar prou al novembre del 1665 d'escriure a la vídua de Felip IV, Mariana d'Àustria, i donar-li a entendre que l'acumulació de tropes de França a Perpinyà els permetria, amb un cop de mà, prendre Camprodon a la muntanya i Roses o Cadaqués gairebé al mateix temps. I gràcies al camí obert pel Consell d'Aragó, el virrei Gonzaga va insistir en què el marquès de Bellefonds podria apoderar-se de Cadaqués, i fins i tot de Palamós, quan només se li ocorria destinar dos-cents homes que tenia a Barcelona a la defensa de Roses (que, en realitat, necessitava dos mil homes per a una defensa regular) transportant-los en dues galeres de les quals

19. ACA, CA, llig. 318, consulta del CA, 17/V/1664 i Gonzaga a Felip IV, 31/V/1664.

20. AGS, Estat, llig. 2682, consulta del CE, 7/VI/1665. ACA, CA, llig. 418, Gonzaga a Felip IV, 20/VI/1665. ACA, CA, llig. 319, consulta del CA, 10/VII/1665. AGS, Estat, llig. 2683, consultes del CE, 9/VII/1665 i 5/IX/1665. ACA, CA, llig. 1337, Gonzaga a Marianna d'Àustria, 23/XI/1665.

disposava per a l'enviament de mitjans de guerra cap al nord i que es trobaven a Palamós. Cadaqués era indefensible perquè la plaça estava a la vista d'eminències que haurien de ser fortificades, ja que de no fer-ho sempre podrien caure en mans de l'enemic. De fet, a Palamós estava Juanetín Doria amb quatre galeres i dos-cents homes en elles, que eren tot el seu resguard. Òbviament, necessitava homes i diners per a la millor defensa possible del Principat. Només al gener del 1666 hi van arribar dos-cents quaranta homes en les galeres de Gènova i com que de la Cort van enviar poc més de 65.000 rals per a l'arranjament de les fortificacions i fosa de l'artilleria, de les quals amb prou feines Roses va rebre 14.880 rals d'aquesta xifra i Palamós i Cadaqués gens, el virrei Gonzaga va optar per encarregar un informe sobre la situació de les defenses de Cadaqués al general Marco Antonio de Genaro i a l'enginyer Godofredo Hogrell. Aquests asseguraven que en la boca del port de Cadaqués hi havia una illa, dita Delandes (o de Landes), on es podria construir un fort de cinc baluards, però si queia Cadaqués la fortificació de l'illa no serviria de res. El problema era que Cadaqués podria ser atacat des de Port Lligat, situat a dos tirs de mosquetó de la primera, on hi havia una torre construïda pels francesos amb capacitat per a artilleria, ja que comptava amb troneres i fins a sis garites; però és que, a més de Port Lligat, l'enemic podia desembarcar artilleria en la cala Guillola, a l'esquerra de Port Lligat, i des d'allà atacar la torre i prendre-la en poc temps, desembarcant-hi després per dirigir-se posteriorment a Cadaqués. D'altra banda, existia una altra torre a la zona que mirava a Cotlliure, aixecada també pels francesos, a un tir de mosquetó de distància que igualment, de ser ocupada per l'enemic, podria aquest instal·lar-hi allà les seves bateries per atacar Cadaqués. Eren de l'opinió que aquesta torre es calcés amb baluards petits, però que permetessin albergar part de la guarnició de Cadaqués i defensar així la posició de l'enemic, impeding l'expugnació de la plaça des d'aquella posició. Però, a sobre de mals, a la zona que mirava cap a Roses hi havia un pujol, que li deien el Colomer, situat a un tir d'arcabús de la vila i que dominava l'antiga muralla de la part de l'església, que estava podri-

da, i que cauria només amb un tir de mosquetó; aquest pujol no podia fortificar-se perquè prop d'ell es trobaven altres turons més alts que el dominaven i, si el rival hi arribava amb artilleria, batria les defenses que es fessin i les prendrien; d'altra banda, també existia en aquella zona un barranc que podia servir als enemics de caserna per a dos mil homes sense ser descoberts des de la vila. Marco Antonio Genaro creia que no es podrien aixecar baluards en aquella part de la fortificació, malgrat el que digués l'enginyer, i creia indefensible la plaça, però per donar «calor» a aquells naturals afectes al rei, es podria fer una

[...] estrada cubierta rodeada de estacadas, 21 dándole traveses para su defensa, que se puede conseguir con poco gasto y asimismo hacer algún reparo a la torre del molino, que con esto se da a entender a los enemigos y a los naturales que se quiere defender aquel puesto y no se empeña V. E. en grandes gastos en parte donde conocidamente se ve que no se puede lograr los efectos de ellas, y a los naturales se les puede dar esperanzas de que se tratará de mejorar aquel puesto cuando sea posible.²²

I al febrer del 1666 va arribar un informe del governador de Palamós, J. Vila, on li assenyalava com les defenses exteriors de la plaça estaven sense aixecar, amb prou feines si eren fonaments, quan només una gran quantitat de tropes podrien, doncs, defensar la posició, i tenia tota l'artilleria sense muntar, amb prou feines capacitat de realitzar dos trets abans de caure en el sòl i, el més trist, amb només dos artillers, a més inútils per al servei. Els magatzems per als queviures, pólvora, etc., pràcticament derruïts i

21. El virrei Gonzaga ja havia donat l'ordre de tallar quinze mil estakes de vint-i-un palms per a assegurar l'estrada coberta de Roses quan es fes, així com d'ajustar les traginades de terra per als terraplens de dita plaça i de pedra per a la perfecció dels revellins. ACA, CA, llig. 418, Gonzaga a Marianna d'Àustria, 2/I/1666.

22. ACA, CA, llig. 319, consulta del CA, 20/XI/1665. ACA, CA, llig. 423, Gonzaga a Marianna d'Àustria, 28/XI/1665. ACA, CA, llig. 418, Gonzaga a Marianna d'Àustria que inclou l'informe de M. A. Genaro, 23/I/1666.

sense possibilitat de reparar. Però el que li havia mogut a escriure la carta a Gonzaga era la situació desesperada que cabia recelar, si es confirmaven les notícies que li havia portat un paisà des de Perpinyà, de guerra contra Espanya, quan ja es feien les primeres diligències sobre aquest tema.²³ La veritat és que a Palamós, des del 1653, i fins a l'època del virregnat de Vicente Gonzaga, es van gastar 96.000 rals. Posteriorment, el duc d'Osuna va voler fer una treballar més i va començar a aixecar una encamisada de calç i cant, però sense haver perfeccionat abans el fossat i l'estrada coberta; ara bé, el moll, en temps el virrei Sessa i Baena, cap el 1670, estava enderrocat i era el que més importava lògicament per donar-li abric a les galeres (i fer de Palamós un autèntic port d'importància militar).²⁴

Gràcies al servei d'informació establert, el mestre de camp don Pablo de Parada, que es trobava de servei a la frontera, va poder a finals d'abril advertir sobre l'armada francesa a Toló: aquesta semblava estar composta per trenta-set navilis de guerra, vint de mercaders noliejats, dotze brulots de foc i dotze galeres. Com a aquesta flota tenia tropes a bord i podia partir en qualsevol moment, era necessari ficar «gente de la segura del país» a Roses, i a Palamós també, perquè la que hi havia no bastava per a la seva defensa (a l'abril del 1667 hi havia dos-cents cinquanta homes en Roses i cent deu a Palamós), així com arreglar l'artilleria, que estava pel sòl, fins que es veiés què ocorria amb l'armada de França. Parada continuava la seva missiva pensant que hi hauria guerra automàticament si Espanya s'ajustava amb Portugal, de manera que França disposava en la Guiena de vuit mil infants i dos mil cavalls aprestats, «[...] y con ellos se nos vendrá a Girona y Palamós, que si están en el estado que hoy se hallan no le pueden hacer ninguna resistencia [...]». Per a Parada, si l'enemic atacava per Palamós, Girona

23. ACA, CA, llig. 418, Gonzaga a Marianna d'Àustria, 20/II/1666.

24. ACA, CA, llig. 323, Sessa a Marianna d'Àustria, 22/III/1670.

i Hostalric, caient aquestes places, farien falta «dos campañas con buenos sucesos en las Armadas de mar y tierra para echarlos fuera». És a dir, una altra vegada el fantasma del 1640.²⁵

Quan el 24 de maig del 1667 des de la Cort van donar noves del trencament de la pau amb França, el virrei Gonzaga ja feia mesos que clamava pel seu relleu (el duc d'Osuna només arribaria a Catalunya a l'agost). De manera que a inicis de juliol encara veuria com els francesos començaven a desembarcar artilleria i altres pretextos de guerra en el port de Canet sense problemes, gràcies a disposar de quinze galeres de servei, a més dels vuit vaixells que aprestaven en el port de Toló. El perill de la flota francesa era tal que no només podia atacar qualsevol punt del litoral català, sinó que el virrei de València va rebre ordres de millorar les seves defenses costaneres, especialment la plaça de Peníscola; el virrei de Mallorca devia fer el propi amb Eivissa i Menorca, mentre que el virrei de Sardenya tindria permís perquè la flota de galeres de la illa romangués en les seves aigües per millorar la seva defensa. L'única notícia positiva va ser l'arribada a l'agost de vuit-cents milanesos en les galeres de Gènova.²⁶ Però al juny, el marquès de Montalbán, que assistia a la Junta de Galeres, assegurava que aquestes no estaven preparades per sortir a campanya per falta de diners i mitjans (xusma i armes), encara que en el Consell de Guerra es va asseverar que cada any es destinaven dos-cents mil rals per armar les galeres, de manera que aquestes haurien d'estar en millor disposició per actuar. El marquès de Torcifal va anar més enllà quan va reclamar, fins i tot, la necessitat d'arribar a un acord amb Anglaterra perquè una armada d'aquesta nacionalitat patru-

25. ACA, CA, llig. 419, el governador de Catalunya, don Gabriel de Llupià, al vicecanceller del CA, 1/V/1666, que inclou la carta de P. de Parada del 28/IV/1666. AGS, Estat, llig. 2686, Gonzaga a Marianna d'Àustria, 2/IV/1667.

26. ACA, CA, llig. 320, consultes del CA, 20-26/V/1667. ACA, CA, llig. 421, Llupià al vicecanceller del CA, 4-5/VII/1667. ACA, CA, llig. 321, extracte de la carta del governador de Catalunya, don Gabriel de Llupià, al vicecanceller del CA, 6/VIII/1667.

llés el litoral del Mediterrani hispà.²⁷ Finalment, Mariana d'Àustria va decidir que només les galeres de Gènova passarien a Espanya, quedant les altres per guardar Itàlia.²⁸

Mentre, l'arquebisbe de Tarragona es va fer ressò de la presència de la flota francesa en les Balears²⁹ —els rumors assenyalaven una força d'onze galeres i trenta-sis navilis— per reclamar també ajuda per millorar les seves defenses i armament (de manera urgent dos-cents arcabussos i alguns artillers, ja que només hi havia cinc en servei per a quinze peces en disposició de disparar). Però França tenia altres designis, que no passaven per atacar Tarragona, de manera que van deixar sis galeres a Cotlliure (de les onze de les quals disposaven per a les seves operacions a Catalunya) per a qualsevol contingència. El virrei, duc d'Osuna, es va limitar a enviar cent homes de reforç a Roses i la meitat d'aquesta xifra a Cadaqués, mentre aquells mesos continuaven els treballs en la millora de les defenses de Palamós, una vegada que les de Cadaqués sembla que van ser deixades per impossibles.³⁰

El duc d'Osuna, que va aconseguir conquerir la Cerdanya francesa a la campanya del 1667, estava convençut que els francesos intentarien el 1668, jugant amb el seu exèrcit i la seva armada conjuntament, prendre Girona o Roses per rescabalar-se. I aquelles places només podrien defensar-se si es comptava amb les galeres d'Espanya a temps, ordenant-se-li al marquès del Viso que les tingués aprestades per al dia 10 d'abril. El marquès assegurava que li sobrava zel per fer el que se li

27. AGS, GA, llig. 2134, consulta del CG, 2/VI/1667. Sobre la presència anglesa en el Mediterrani vegeu, Rafael VALLADARES, «Inglaterra, Tànger y el 'Estrecho compartido'. Los inicios del asentamiento inglés en el Mediterráneo occidental durante la guerra hispano-portuguesa (1641-1661)» *Hispania*, LI, 179/3 (1991), pp. 965-991.

28. AGS, GA, llig. 2134, consulta del CG, 4/VI/1667.

29. Sobre la guerra de Devolució a las Balears, Antonio ESPINO, *En la periferia de los reinos periféricos. Guerra y defensa en la Mallorca de Carlos II (1665-1700)*, Ministerio de Defensa/CSIC, Madrid, 2011, pp. 211-213, 227-231.

30. AGS, GA, llig. 2160, governador de Roses, Marco A. Genaro, a don Diego de la Torre, 10/VIII/1667. ACA, CA, llig. 321, consulta del CA, 14/IX/1667.

demanava, però necessitava també diners per portar-ho a bon terme i, sobretot, poder transportar a temps als terços de Granada, mil homes, que havien d'anar a lluitar a Catalunya i, posteriorment, estaria en condicions d'oferir els seus serveis en la defensa de Roses si fos necessari. El cas és que per a l'abril es va demanar a les esquadres de galeres d'Espanya, Gènova, Nàpols i Sardenya que estiguessin a Catalunya. Però no només es tractava d'enviar tropes al Principat, al març del 1668 també es va demanar que les galeres d'Espanya transportessin 1.500 quintars de pólvora i 2.500 de corda des de Cartagena i 700 arnesos de cavall des de Cadis. Mentre, també es rebien avisos de com els francesos aprestaven catorze galeres i tres galiotes per atacar la costa catalana, mentre que a Mallorca arribaven notícies en el sentit de què a Toló els francesos aprestaven divuit o vint navilis i el mateix nombre de galeres a Marsella. En qualsevol cas, la situació es va salvar quan a inicis de maig es va confirmar la signatura de la pau d'Aquisgrà.³¹

Conclusions

Al llarg del període analitzat en aquest treball, de 1652 a 1668, hem pogut comprovar com la presència de galeres (i alguns vaixells) hispàniques van ser claus per al transport de tropes i de material de guerra cap a Catalunya, i de Barcelona cap als ports situats en el front (Roses, Palamós, Cadaqués, Sant Feliu de Guíxols, Blanes); en canvi, donada la seva feblesa, amb prou feines si van poder combatre amb les unitats franceses, que des de Toló i Marsella, podien ajudar, i així ho van fer, a les tropes terrestres de Lluís XIV. Amb exèrcits de, amb prou feines, deu o dotze mil efectius, però amb el concurs de la seva Armada, sabien que podien envair el nord de Catalunya, per l'Empordà o la Cerdanya, o per tots dos territoris al mateix temps, ja que l'acostament de les seves

31. AGS, Estado, llig. 2687, marquès del Viso a Marianna d'Àustria, 19/III/1668. AGS, GA, llig. 2162, consulta del CG, 26-27/III/1668. AGS, Estat, llig. 2687, consulta del CE, 10/IV/1668. ACA, CA, llig. 1018, consulta del CA, 9/V/1668.

unitats marítimes cap a Roses, Palamós o Cadaqués, i no diguem ja Barcelona, automàticament obligava als virreis de Felip IV i de Carles II a retirar les seves escasses tropes de la campanya per guarnir les places marítimes. D'altra banda, l'escassa qualitat de les fortificacions obligava al fet que el nombre dels soldats destinats a aquestes guarnicions fos notable. I d'aquesta forma, els francesos tenien garantida gairebé sempre la seva superioritat numèrica en campanya. És més, quan aquesta no estava assegurada, precisament la millor fórmula perquè la Monarquia Hispànica retirés tropes de la campanya era la mateixa: insinuar amb la seva armada un atac simultani. Nombrosos virreis van reclamar disposar de forces marítimes equivalents, perquè sabien que un atac simultani per terra i mar cap al Rosselló era l'única fórmula vàlida per empènyer a França fora dels comtats catalans perduts el 1659. Mai es va aconseguir i la frustració per als professionals de la guerra va haver de ser enorme, quan a més es barrejava amb la pròpia frustració catalana no només per no poder recuperar els territoris annexionats per França, sinó també per patir les invasions gal·les any rere any.